

تاملی بر روش شناسی اسلامی در پژوهش های تربیتی با نظر به فرا تحلیل داعیه های موجود

افسانه زارعی ده باغی^۱، مینا هلالی ستوده^۲

بیان مسأله

شناخت صحیح پدیده های طبیعی و اجتماعی در عالم، منوط به استفاده از روش های پژوهشی است. در دنیای معاصر، پیش فرض های مبتنی بر کثرت گرایی یا وحدت گرایی روشی منجر به استفاده از شیوه های متفاوت در رسیدن به هدف مورد نظر شده و این شیوه ها گرچه در علوم طبیعی به اهداف تقریباً یکسانی منجر می گردد اما در علوم اجتماعی نتایج ناهمسانی را به دنبال دارد و همین امر موجب گردیده تردید درباره غیر علمی بودن این علوم فزونی گیرد. با توجه به رشد کثرت روش شناختی در حوزه علوم انسانی برخی از محققان اسلامی داعیه استفاده از روش شناسی اسلامی را در سر می پروراندند. هدف این پژوهش بررسی و نقد مقالاتی است که این داعیه را دارند. در بیان ضرورت توجه به این روش، این افراد بر این باورند که این جوامع مختصات خاص خود را دارند. این مختصات به سبب استواری پدیده های اجتماعی بر مبنای مفروضات هستی شناسی و انسان شناسی خاصی استوار می باشند. از این رو ضروری است که روش یا روش هایی متناسب با این مفروضات استفاده شود. تا پدیده در جامعیت خود مورد مطالعه قرار گیرند. با نظر به این مطلب که دین اسلام به سبب داعیه حضور در تمام عرصه های مختلف توصیه هایی برای چگونگی رفتار و حتی اندیشه، در خصوصی ترین عرصه های زندگی انسانی را دارد. از این رو منجر به شکل گیری پدیده ای اجتماعی و تربیتی متفاوت از جامعه غربی با سابقه اومانیستی می شود. شاهد این مدعا نیز می تواند ناکارآمدی تئوری های غربی در حل مسائل جوامع مسلمان باشد. به نظر می رسد جامعه ایران با ساختاری دینی حامل پدیده های اجتماعی متفاوت از جوامع غربی است.

zareiafsaneh@yahoo.com

sotoodem@yahoo.com

^۱- دانشجوی دکترای فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه تربیت معلم تهران،

^۲- دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه تربیت معلم تهران،

سوال‌های پژوهش

- 1- داعیه‌های موجود درباره روش‌شناسی اسلامی با نظر به چه رویکردی به این امر پرداخته است؟
- 2- موانع و محدودیت‌های رویکردی این داعیه‌ها چه چیزهایی است؟
- 3- چگونه می‌توان از روش‌شناسی اسلامی پژوهش‌های تربیتی استفاده نمود؟

چارچوب نظری

تحقیق کیفی فرایندی پژوهشی است که بر اساس روش‌های سنتی منطقی بنا شده و با طرح یک مسأله به بررسی مشکلات انسانی و اجتماعی می‌پردازد و بر اساس اطلاعات برگرفته از شرایطی طبیعی، تصویری جامع از مسائل ترسیم می‌کند (کرسول¹، 1998). در واقع این روش‌ها شیوه‌های متداولی هستند که بر اساس دیدگاه‌های رسمی و متفاوتی نظیر انسان‌شناسی، تاریخ و جامعه‌شناسی شکل می‌گیرند و روش‌های پدیدارشناسی، تئوری‌های میدانی، مردم‌شناسی، مطالعات موردی، بیوگرافی و ... را در بر می‌گیرد (همان). اما امروزه کثرت‌گرایی در رشته‌های علوم اجتماعی به طور فزاینده‌ای استفاده از روش‌های چندگانه را پیچیده کرده است. (المان²، 2008) و بدینسان روش‌شناسی در علوم اجتماعی برای حل این مشکل مورد توجه قرار گرفته است. باید توجه داشت که روش‌شناسی با روش به لحاظ معنایی تفاوت دارد هر چند که آشکارا به یکدیگر وابسته و متصل‌اند.

روش‌ها

روش فراتحلیل شیوه‌ای کارآمد برای تلخیص نتایج شمار چشمگیری از مطالعات موجود ارائه می‌دهد و می‌تواند پیوند‌هایی که پیش از این مشخص نبود را آشکار کند (جولیا لیتل و همکاران، 2008). در این روش ما می‌توانیم اطلاعات موجود را یا فرا تلخیص و یا فرا ترکیب نماییم که در این مقاله به شیوه فرا تلخیص عمل نموده که در آن تمام پژوهش‌های کیفی، ابتدا

¹-Creswell, J. W.

²-Colin Elman

تلخیص شده، سپس همه گزارش‌های مرتبط با حیطه پژوهشی مورد نظر تقریب خواهند شد. برای اجرای روش فراتحلیل ابتدا حوزه‌ای انتخاب می‌شود که نتایج پژوهش‌های انجام شده در آن حوزه دو پهلو و یا مشتبه کننده باشد. سپس مراحل زیر به ترتیب انجام می‌شود. 1- شناسایی منابع و ارزش‌یابی نتایج پژوهش‌ها. 2- ترکیب و تلخیص نتایج پژوهش‌های انتخاب شده و مقایسه آنها با یکدیگر. 3- ارزش‌یابی نتایج فراتحلیل به منظور کاهش خطا. 4- شناسایی منابع و ارزش‌یابی نتایج پژوهش‌ها.

یافته‌ها

هر چند ظهور رویکرد‌های جدید در مورد علوم انسانی و روش‌شناسی این علوم منجر به ظهور روش‌های پژوهشی نوینی در عرصه علوم انسانی شده اما با نگاه موردی به علوم انسانی می‌توان گفت که هنوز در برخی از رشته‌ها ابهام‌هایی از حیث روش پژوهش وجود دارد و سخنان ناگفته در آن‌ها محسوس است (باقری، 1389). افرادی همچون فایبراند این ادعا را طرح نمودند که این تفکر که علم طبیعی علمی است، مستقل از ایدئولوژی، پیش‌داوری اجتماعی و نظایر آن، صرفاً «قصه پریان» است، زیرا هیچ تفاوت اساسی میان علم طبیعی و ادعاهای عرفان یا دین وجود ندارد (خادمی، 1385).

در بررسی برخی مقالات در باب روش‌شناسی اسلامی این ادعا مطرح شده که منظور از اصطلاح تفکر اسلامی، مخصوص یک معنای تنگ، محدود، سخت و دشوار نیست، بلکه از معنای وسیع و فراگیری بحث می‌شود که شامل سمت و سوی همه تلاش‌ها و تفکرات، در چارچوب اهداف و خواسته‌های اسلامی می‌شود و آن عبارت است از تکیه بر منابع معین در تفکر، که مهمترین آنها تکیه بر وحی که کتاب و سنت بیان‌گر آن است، به عنوان منبع مهم شناخت است؛ چرا که کتاب و سنت، شامل ارزش‌ها، مبانی اساسی، جهان‌بینی و دیدگاه‌های اخلاقی است. اساساً وظیفه وحی پایه‌گذاری ارزش‌ها، جهان‌بینی و بیان آغاز و انجام جهان است که در عین حال از مسؤولیت عقل در تفکر صحیح اسلامی نیز غفلت نکرده است. بنابراین، تفکر اسلامی بدیهیات عقلی سامان یافته‌ای را که در بحث معرفت‌شناختی بکار می‌روند، محترم می‌شمارد و در عین حال، احتمال وقوع عقل را در خطا نادیده نمی‌گیرد.

نتیجه‌گیری، بحث و پیشنهادات

در مقالات روش‌شناسی می‌بایست قبل از هر چیز، واژه اسلام به روشنی تعریف شود. چه بسیاری از محققان اسلام را مترادف مسلمانی به کار می‌برند که این دو واژه با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند. از سوی دیگر پیش‌فرض‌های هستی‌شناسانه، معرفت‌شناسی و موضوعات منطقی که در پس‌سوال‌های پژوهشی محقق قرار دارد اهمیت اساسی در تعیین نوع روش مورد نظر دارد. و بدینسان در روش‌شناسی ما با پدیده‌ای مواجهه‌ایم که برمفروضات انسان‌شناسی و هستی‌شناسی خاص خودش مواجهه است که در بستر تاریخی-فرهنگی خاصی شکل گرفته، که در یک روی آن ما با دین مواجه‌ایم و در سوی دیگر با فرهنگی به قدمت چندین هزار سال.

واژگان کلیدی: روش. روش‌شناسی اسلامی. فراتحلیل.

منابع

- 1- باقری، خسرو. (1389). رویکرد‌ها و روش‌های پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
- 2- مهر محمدی، م. (1386). کند و کاو در ترجیحات روش‌شناختی پژوهشگران حوزه تعلیم و تربیت در ایران. تهران: سال ششم، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره 20.
- 3- Land man, M. (2006). Getting quality in qualitative research: A short introduction to feminist methodology and methods. University of the West of England: Proceedings of the Nutrition Society, 65, 429-433.
- 4- Elman, C. (2008). Symposium on Qualitative Research Methods in Political Science. Arizona State University: The Journal of Politics. Vol. 70. No. 1, January 2008. Pp. 272-292.